

MICHAŁ WITKOWSKI

BADANIA NAD DAWNYM DRUKARSTWEM WIELKOPOLSKIM

1

W kształtowaniu się kultury narodowej Wielkopolska odegrała odrębną i ważną rolę, ponieważ stanowiła w okresie staropolskim obszar jednolity pod względem gospodarczym, administracyjnym i kulturalnym. Jak z jednej strony — oddalona w ówczesnych warunkach od centrów kulturalnych Polski — wiedzie żywot swoisty, nie pozbawiony jednak wysokiej kultury (szczególnie w okresie Odrodzenia i reformacji), tak z drugiej strony — zawsze mocno związana z resztą państwa — stanowi ważki czynnik w jego rozwoju historycznym. Ze względu na charakter pograniczny nieco inaczej dokonują się tu przemiany gospodarcze i społeczne, inaczej przebiega walka klasowa i ideologiczna, zmaganie się sił postępu i wsteczności, odrębnie układają się stosunki wyznaniowo-kościelne. W tym kontekście historycznym drukarstwo wielkopolskie miało specjalne warunki rozwoju, którego bieg kształtuje się w uzależnieniu od stanu kultury materialnej i duchowej tej ziemi, a także aktualnych potrzeb reszty kraju.

Systematycznych badań nad drukarstwem Wielkopolski w okresie od XVI do XVIII wieku dotychczas nie prowadzono. Za ledwie jedną pracą wybiła się ponad powszechną na tym odcinku naszej wiedzy o kulturze narodu fragmentaryczność czy przypadkowość spowodowaną poza przyczynami ogólnymi m. in. tradycyjnym niedocenianiem potrzeby gruntownych badań nad książką, bez których nie ma pełnej wiedzy o dziejach i kulturze społeczeństwa i narodu. Jeśli zewidencjonowano i opisano — w dostępnej naówczas kompletności i dokładności w *Bibliografii Estreicherów* — całość produkcji wydawniczej również drukarni wielkopolskich, to daleko za tym pozostały badania nad poszczególnymi zjawiskami tzw. życia książki na tym obszarze kraju, ograniczające się do paru zagadnień związanych z osobami i działalnością drukarzy. Nie wchodząc głębiej w skomplikowane zagadnienie istotnych powodów, niedomagań naszej wiedzy o drukarstwie polskim w ogóle, a wielkopolskim w szczególności, trzeba powiedzieć, że niski stopień rozwoju tej wiedzy uzależniony był do pewnego czasu brakiem odpowiedniej metody badawczej. Skoro zastosowane przez Ptaśnika, Bernackiego czy Piekarskiego metody opracowa-

nia głównych zagadnień rodzimej problematyki księgoznawczej wytyczyły kierunki rozwoju naszej wiedzy o książce, trudności i dla badań nad drukarstwem wielkopolskim zostały w dużej mierze pokonane.

Ale przełomowe, w pewnym sensie, dokonania wspomnianych badaczy stanowiły jedynie wstępny, niejako pokazowy etap realizacji coraz żywiej postulowanych zadań. Pozostawała wciąż potrzeba ujawnienia faktów nieznanych, dokładniejszego poznania już odkrytych, lecz opisanych w sposób ogólnikowy. Wśród tych dążeń działały dwa słuszne wymagania: kompletności i dokładności. Ponieważ zaś w wiedzy o książce czy w węższym zakresie w historii drukarstwa najbardziej ważkim przedmiotem badania jest — jak wiadomo — sama książka, więc jej bibliograficzną rejestrację i opis uznano powszechnie za pierwsze zadanie badawcze. Fachowcy wiedzą, że w tym zakresie największe usługi w odniesieniu do bibliografii okresu staropolskiego oddała stosowana przez Piekarskiego i jego następców: Budzyka i Kawecką-Gryczową metoda tzw. typograficzna. Stąd równoległe z coraz wyraźniej odczuwaną potrzebą bibliograficznego opracowania produkcji wydawniczej tego okresu wzrastało znaczenie osiągnięć autora *Bibliografii dzieł Jana Kochanowskiego*. Można przy tym dodać, że w takim układzie stosunków w naszych badaniach nad dawną książką usunięto na drugi plan wskazania szkoły lwowskiej (Ptaśnik), niejako rezerwując je sobie czy to dla celów pomocniczych (co bynajmniej nie przesądza wartości metody), czy też po prostu na przyszłość. Zanim omówię wnioski i postulaty wynikające z takiego stanu rzeczy, poświęcę kilka uwag trzem z dotychczasowych opracowań, które dotyczą interesującego nas zagadnienia.

Najbardziej szerokie cele stawiała sobie i w takim stopniu je osiągnęła monografia Marii Wojciechowskiej *Z dziejów książki w Poznaniu w XVI wieku* (Poznań 1927). Praca Wojciechowskiej, pierwsza na taką skalę w badaniach nad drukarstwem wielkopolskim, pozostała, niestety, odosobniona do dnia dzisiejszego. Niewątpliwą zasługą autorki jest szerokie potraktowanie problematyki książki, której dzieje pojęła ona „jako wykładnik kultury środowiska, dający wgląd tak w jego życie materialne, jak i duchowe“ (s. XXXIII). Stąd książka daje niekiedy drobiazgowy, zawsze jednak udokumentowany obraz rozwoju zarówno poznańskiego księgarstwa, jak drukarstwa, rzemiosł związanych z książką i czytelnictwem. Wojciechowska, która wyszła ze szkoły Ptaśnika, oparła się w swej pracy głównie na materiałach archiwalnych, które miały w początkowych zamysłach autorki stanowić wyłączną podstawę do ustaleń i syntezy. Tymczasem „w toku pracy — jak czytamy w przedmowie — wyłoniła się jednak niezbędność uwzględnienia druków, czego wyrazem jest bibliografia“ (s. XXXIII). W rezultacie otrzymaliśmy szczegółową, już na wskazówkach Piekarskiego opracowaną bibliografię druków Neringa i Wolraba,

która według zdania autorki stanowić ma wprawdzie jedynie „ilustracje i uzupełnienie tekstu“, jest jednak w swej istocie jeszcze jednym nieodzownym składnikiem bogatej dokumentacji całej pracy. Bez tej bibliografii nie do pomyślenia była praca mająca bądź co bądź zakrój monograficzny. Kto wie, czy nie należało — przynajmniej dla rozdziału o drukarzach — wyjść właśnie od bibliografii, jednak jakkolwiek byśmy się ustosunkowali do stanowiska Wojciechowskiej, stwierdzona w jej książce konieczność opanowania produkcji wydawniczej za pomocą bibliografii jest znamienna i służyć może jako podstawa do rozważań natury metodologicznej. Pomijając szczegółowe omówienie zastosowanego przez Wojciechowską schematu opisu bibliograficznego przypomnę tylko, że zajęcie się drukami pozwoliło autorce uzupełnić Estreicherów nowymi pozycjami, pozycje zaś Estreicherowi znane opisać w wielu wypadkach o wiele dokładniej i poprawniej.

Dwa pozostałe opracowania mają postać katalogów i jako takie nie spełniają wymagań stawianych przez bibliografię. W. K w i a t k o w s k i e g o *Katalog druków kaliskich, 1603—1914, wyłożonych na wystawie pt. „325 lat drukarstwa kaliskiego“*, wydany w roku 1928, obejmuje tylko część całej produkcji wydawniczej miasta na przestrzeni dwóch nas interesujących wieków, dając ich przegląd w układzie chronologicznym, w opisach niedokładnych, z racji charakteru książki mało rozwiniętych i nie pozbawionych błędów. Katalog zaznacza również cechy jednostkowe poszczególnych egzemplarzy druków pokazanych na wystawie.

Spisem druków jednego ośrodka drukarskiego jest również zestawiony przez Antoniego Bederskiego *Katalog druków poznańskich wieku XVI—XVIII*, znajdujących się w Bibliotece Raczyńskich (wyd. Poznań 1929). Jak w poprzednim katalogu ograniczona ilość materiału ekspozycyjnego, tak u Bederskiego uzależnienie od realnych zasobów biblioteki wpłynęło na niekompletność jego spisu. Nie obejmuje on całej produkcji drukarzy poznańskich, ale w szczegółach ma charakter, bądź co bądź, odkrywczy, nie tylko w stosunku do tych tomów *Bibliografii Estreicherów*, które nie zdołały się jeszcze ukazać. Ogółem na 333 odnotowanych w porządku chronologicznym pozycji wydawniczych 46 nie znał naówczas „Estreicher“ (5 z XVII w., 41 z XVIII w.). Przy krytycznej ocenie katalogu odpadnie jednak parę druków jako niewątpliwie produkty oficyn pozapoznańskich.

Obok wspomnianej *Bibliografii Estreicherów* oraz szeregu drukowanych katalogów specjalnych, np. Biblioteki Raczyńskich Sosnowskiego i Kurtzmanna (1885), uzupełnionego przez Wojtkowskiego, Biblioteki Kórnickiej Piekarskiego (Cz. 1, 1929), Biblioteki Pozn. Tow. Przyjaciół Nauk Dobrzyńskiej-Rybickiej i Koehlerówny (1929), Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie ks. Formanowicza (1930) oraz kilku innych wydawnictw, jak Chwalewika *Zbiory polskie* (1926—1927) lub *Biblioteki wielkopolskie i po-*

morskie (1929), — trzy krótkie omówione prace wyczerpują wszystko, co dotychczas zrobiono na polu rejestracji staropolskiej produkcji wydawniczej w tej części kraju.

Rejestracja produkcji wydawniczej nie wyczerpuje jednak sposobów, przy pomocy których można naukowo opanować wszystkie kwestie związane z dziejami książki i drukarstwa także na odcinku regionalnym. Dla całkowitego obrazu działalności drukarzy i roli ich w społeczeństwie konieczne są poszukiwania archiwalne, które dostarczyć mogą materiałów źródłowych do historii poszczególnych oficyn, do biografii drukarzy, do warunków produkcyjnych drukarni, a także dorzucą niejednego interesujący i ważki przyczynek do zagadnienia handlu książką oraz do sprawy czytelnictwa. Na gruncie wielkopolskim większość tych materiałów czeka na swojego odkrywcę w poszczególnych archiwach, gdyż dotychczas ogłoszone drukiem opracowania wymienionych zagadnień — zresztą nieliczne i fragmentaryczne — nie mogą ani zadowolić wymagań współczesnej metodologii, ani zaspokoić potrzeby pełnego zbioru źródeł dokumentarnych, ani wreszcie nie pozwalają na konstrukcję ogólnego zarysu dziejów dawnego drukarstwa wielkopolskiego.

Zdając sobie sprawę z tych niedostatków i postulatów, niezbędne okazuje się takie zaplanowanie prac nad dziejami dawnego drukarstwa wielkopolskiego, które pozwoli — nie omijając żadnej z wskazanych powyżej możliwości uzyskania potrzebnych wiadomości — na wytworzenie sobie jasnego poglądu na kierunek, kolejne etapy, charakter i przejawy rozwoju drukarstwa w Wielkopolsce w okresie staropolskim. Dopiero zgromadziwszy materiały wydobyte ze wskazanych tu źródeł można będzie przystąpić do opracowania zagadnień cząstkowych, które stworzą podstawę dla monograficznego ujęcia całego zagadnienia. Żmudną i długofalową pracę należy oprzeć w pierwszym rzędzie na przygotowanej dla celów informacji warsztatowej ewidencji produkcji wydawniczej i — w drugim etapie — na dokładnych opisach bibliograficznych poszczególnych jednostek, a to wychodząc z założenia, że dla dziejów książki przede wszystkim ona sama jest najważniejszym źródłem poznawczym. Warsztat naukowy badacza produkcji, pośrednictwa i konsumpcji książki nie może się bowiem obyć bez takiej pomocy, jaką jest kompletna i dokładna bibliografia opisująca poszczególne produkty oficyn drukarskich. Zgodnie z wymaganiami współczesnej nauki bibliografia taka nie może poprzestać na zwykłym wyliczeniu i krótkim odnotowaniu poszczególnych jednostek drukarskich (co w większości załatwiła już *Bibliografia Estreicherów*), lecz musi się oprzeć na dokładnym ich opisie, który odróżni wydawnictwa podobne, odkryje pominięte i ustali ich właściwe miejsce w działalności wydawniczej każdej oficyny. Naukowe opracowanie bibliograficzne tej działalności, nawet w zakresie tylko starych druków

wielkopolskich, a także zebranie i przygotowanie materiałów archiwalnych, nie są na obecnym etapie rozwoju wiedzy do osiągnięcia pracą jednego człowieka, lecz wymagają prac zespołowych, dobrze zorganizowanych i operujących na gruncie realnie obmyślanych planów. Przy takim poglądzie, któremu nie podobna odmówić słuszności, inicjatywa stworzenia osobnego zespołu wydaje się i może — przy wszystkich trudnościach — rokować dobre rezultaty.

2

W świetle dopiero co przedstawionych uwag o stanie naszej wiedzy w najszerzej pojętej dziedzinie drukarstwa wielkopolskiego oraz o postulatach badawczych, założenia pracy zespołu rysują się wystarczająco jasno. Przystąpmy więc do przedstawienia zadań zespołu, a także do dokładniejszego zaznajomienia z zasadami opisu poszczególnych druków, który w pierwszym etapie stanowić musi jeden z głównych celów pracy zespołu.

Przy opisie starych druków wielkopolskich zespół już na pierwszym etapie powinien wyjść poza ewidencję i opis formalny książki i uwzględnić w obszernych adnotacjach te wszystkie elementy, poprzez które zewnętrzna, techniczna strona książki i jej zawartość wewnętrzna, treść, mówią o dawnej kulturze społecznej Wielkopolski na przestrzeni badanego okresu i o wkładzie tej ziemi w kulturę ogólnonarodową. Z historycznym punktem widzenia ważnym dla badań nad przeszłością kultury narodowej połączona będzie polityczna ocena przeszłości ze stanowiska chwili obecnej, co nada zamierzonej pracy wyraźny charakter naukowy i społeczny.

Jeśli idzie o zakres przedmiotowy, zespół zajmie się rejestracją, opisem oraz naukowym opracowaniem i usystematyzowaniem całości dawnej produkcji wydawniczej Wielkopolski w języku polskim i innych językach (np. łacińskim, niemieckim, czeskim) oraz związaną z tą produkcją — mówiąc najogólniej — problematyką książki w życiu społeczno-politycznym i kulturalnym tej części Polski. Podstawowym kryterium wyboru przy wykonywaniu opisów będzie fakt pochodzenia książki z oficyny drukarskiej działającej na terenie Wielkopolski historycznej.

Zasięg terytorialny opisywanych jednostek drukarskich określają granice Wielkopolski w roku 1770, a więc według stanu tej ziemi przed pierwszym rozbiorem kraju — dawne województwa poznańskie, kaliskie, gnieźnieńskie (razem tzw. Wielkopolska właściwa), sieradzkie, łęczyckie, brzesko-kujawskie i inowrocławskie. Zasięg chronologiczny obejmie druki z wieków XVI, XVII, XVIII do roku 1800 włącznie, a więc zgodnie z przyjętą w nauce o książce zasadą podziału. Wobec tego opisowi zostaną poddane z uwagi na swe pochodzenie terytorialne i chronologiczne wy-

dawnictwa wyprodukowane w następujących miejscowościach: Bojanowo, Grodzisk, Kalisz, Kościan, Koźminek, Leszno, Mokrsko, Piotrków, Poznań, Rawicz, Szamotuły, Szlichtyngowa, Świąciechowa i Wschowa. Ze względu na wędrowną drukarni prymasów wskazane jest na etapie roboczym włączenie do opracowania również leżącego poza granicami Wielkopolski Łowicza. Nie jest wykluczone, że w toku prac ujawnią się dalsze, dotychczas nie znane ośrodki produkcji wydawniczej, działające w opracowywanym okresie na omawianym terenie.

3

W ten sposób ustalony zasięg czasowy i terytorialny, a również przyjęte dla opisywanych druków kryterium doboru pozwalały na rozpoczęcie prac wstępnych, które zainicjować miały całe szerokie przedsięwzięcie. Prace te podjęto w roku 1953.

7 kwietnia 1953 r. Biblioteka Kórnicka P. A. N. skierowała do Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej pismo z prośbą o zaopiniowanie pracy zespołowej nad bibliografią druków wielkopolskich XVI—XVIII w. Pozytywną opinię przesłał Instytut Bibliograficzny w dniu 27 kwietnia 1953 r. do Polskiej Akademii Nauk. 1 czerwca 1953 r. odbyło się pierwsze zebranie przedstawicieli działów starych druków bibliotek poznańskich zwołane przez Bibliotekę Kórnicką. Postanowiono wówczas, że prace prowadzić będą zespoły następujących bibliotek: Biblioteki Kórnickiej, Biblioteki Głównej Uniwersytetu Poznańskiego, Publicznej Biblioteki Miejskiej im. Raczyńskich w Poznaniu, Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy z ośrodkiem kierowniczym w Bibliotece Kórnickiej.

Pierwszym etapem prac miało być zewidencjonowanie druków wielkopolskich na podstawie *Bibliografii* Estreicherów. Pracę tę wykonano do końca lutego 1954 roku. Interesujące nas pozycje bibliograficzne przeniesiono z *Bibliografii* na kartki formatu międzynarodowego, notując: tom i stronę *Bibliografii*, położenie pozycji na stronie oznaczone kolejną literą alfabetu (licząc od czoła lewej kolumny i opuszczając odsyłacze), skrócony odpis tytułatury oraz nazwę bibliotek, które według Estreicherów druk ten posiadają. Uzyskałiśmy w ten sposób pierwszą podstawową kartotekę starych druków wielkopolskich, obejmującą według prowizorycznych obliczeń około 5200 pozycji. Każdy z członków zespołu opracował takim sposobem 2—3 tomy *Bibliografii*. Odnotowano również pozycje mogące być przypuszczalnie produktem drukarni wielkopolskich. Kartoteka ułożona jest według kolejności uszeregowania pozycji w poszczególnych tomach *Bibliografii* Estreicherów, co pokrywa się z układem alfabetycznym.

Po zakończeniu tego etapu pracy zespół przeszedł do sporządzania

wykazów druków wielkopolskich posiadanych przez własne i inne biblioteki, odnotowując je na kartach międzynarodowych (o innym jednak kolorze) z podaniem tylko odpowiedniej pozycji w *Bibliografii Estreicherów* oraz sygnatury bibliotecznej. Prace te są jeszcze w toku; większość bibliotek należących do zespołu nadesłała już pełne wykazy swych zasobów bibliotecznych w odniesieniu do starych druków wielkopolskich. Już na tym etapie uzyskano 300 druków nie notowanych przez Estreicherów.

Obie kartoteki — jedna zestawiona na podstawie „Estreichera“, druga — według zasobu druków wielkopolskich w poszczególnych bibliotekach — stanowią podstawę do opracowania centralnego katalogu starych druków wielkopolskich, który wykonywany jest w Bibliotece Kórnickiej i tam zostanie umieszczony jako warsztat pracy ośrodka dyspozycyjnego.

W toku tych czynności pracownicy zespołu zbierali się kilkakrotnie dla omówienia postępu prac i wymiany poglądów na temat dalszego ich rozwoju.

Po tych przygotowaniach, które miały na celu objęcie spisem — na podstawie dostępnych źródeł — wszystkich wydanych i dochowanych starych druków z terenu Wielkopolski, zespół przystąpi do ujęcia w ewidencję druków wielkopolskich znajdujących się w innych bibliotekach polskich, a nawet i zagranicznych, oraz do najważniejszej części pracy, a mianowicie do stworzenia dokładnych opisów bibliograficznych poszczególnych druków. Zespół zajmie się każdą oficyną z osobna, opisując druki w oparciu o szczegółowo przygotowany schemat opisu. W tej części zadania opracowujący skierowywani będą do poszczególnych druków poprzez gotowy już katalog centralny.

4

Dla uzyskania jak najdokładniejszego opisu druków, który mógłby posłużyć do bezbłędnej i łatwej identyfikacji bibliograficznej, nieodzowne jest stworzenie możliwie najwszechstronniejszego schematu tego opisu. W tym zakresie bibliograf dzisiejszy znajduje się w szczęśliwej sytuacji: prace Piekarskiego i następców ułatwiają mu skonstruowanie schematu potrzebnego do takich celów. Zespół pojmuję jednak zadania swe — co staraliśmy się już podkreślić — w sposób odrębny i nieco szerszy, niż to czynił Piekarski. Idzie bowiem nie tylko o dostarczenie pewnego rodzaju kompletnej bibliografii, ale nadto o wydobycie wszystkiego, co stanowić może materiał ważny dla dziejów drukarstwa i książki w Wielkopolsce. Stąd opis musi uwzględnić szereg składników, których w opisach Piekarskiego nie odnajdziemy. Dlatego roboczy schemat opisu starych druków wielkopolskich, jakkolwiek w zasadniczych swych zrębach opiera się na metodzie Piekarskiego, uległ jednak rozszerzeniu, umożliwiając udostępnienie zabiegom badacza rozmaitych szczegółów, nieodzownych dla uzy-

skania możliwie pełnego obrazu działalności dawnego drukarstwa wielkopolskiego.

Schemat składa się w roboczym opracowaniu z czterech części:

1. z opisu cech wspólnych druku,
2. z adnotacji,
3. z opisu cech jednostkowych druków,
4. z bibliografii.

Pokrótkie omówimy kolejno poszczególne części.

1. OPIS DRUKU — CECHY WSPÓLNE

a) Zapis wstępny w postaci tzw. notatki bibliograficznej obejmie następujące szczegóły druku podane w skróceniu i w dzisiejszej ortografii: autor, tytuł, względnie tytuły dzieł współwydanych, miejsce druku (wydania), drukarz (wydawca), rok druku (wydania), możliwe z datą dzienną, format, objętość, poza tym cytaty z Estreichera, Wojciechowskiej i Piekarskiego. Notatka uwzględni właściwości dawnego języka, jeśli pojawią się one w tytule. Tu podane zostaną także dane bibliograficzne o drukach współwydanych i odsyłacz do miejsca ich opisu w bibliografii.

b) Odpis karty tytułowej — zdjęcie z wszystkimi szczegółami ortografii, pisma i układu (dzielenie wierszy),

c) Odpis kolofonu — zdjęcie jw.,

d) Wyszczególnienie zawartości druku — tytuły najważniejszych części oryginalne w dzisiejszej pisowni, względnie stworzone w nawiasach kwadratowych, oznaczając położenie każdej części (na stronach resp. kartach).

e) Opis struktury objętościowej druku (kolacja) — szczegóły paginacji i sygnowania, uwzględniając ilość stron względnie kart, składek, arkuszy, ich układ, rodzaj liczbowania, błędy liczbowania, kustosze, żywą paginę, układ druku.

f) Wyszczególnienie położenia sygnatur w stosunku do liter ostatniego wiersza strony *recto* pierwszej i drugiej karty każdego arkusza druku.

g) Opis materiału typograficznego.

h) Rejestracja materiału ilustracyjnego i zdobniczego druku — dla ilustracji miejsce zastosowania w druku oraz ich stan (zużycie).

i) Ogólna charakterystyka papieru druku — obecność znaków wodnych, brak prążków i kres, jakość papieru, również zużytego na wyklejkę.

j) Nakład druku.

k) C e n a jednego egzemplarza druku na podstawie dostępnych katalogów i ogłoszeń księgarskich oraz notatek na druku.

2. ADNOTACJA

a) A d n o t a c j a warsztatowa zawierać będzie uwagi o sposobie określenia daty druku nieoznaczonego lub fałszywego co do chronologii, pominiętego lub fałszywego miejsca druku, rozwiązania pseudonimu lub kryptonimu, uwagi przejęte spoza książki (z literatury lub źródeł archiwalnych) itp.

b) A d n o t a c j a zawartościowa zawierać będzie określenie rodzaju piśmienniczego druku, jeśli nie wynika on ani z tytułu, ani też z wyszczególnienia zawartości, oraz inne wiadomości o produkcji książki, wydobyte z druku.

c) A d n o t a c j a krytyczna zawierać będzie ogólną charakterystykę treści druku od strony jego ideologii, materiału naukowo-poznawczego, wartości artystycznej.

3. OPIS DRUKU — CECHY JEDNOSTKOWE (INDYWIDUALNE)

Będzie to wykaz egzemplarzy dochowanych w bibliotekach krajowych i zagranicznych, podający: sygnaturę biblioteczną z sigłami biblioteki, kompozycję egzemplarza (klocek-współopr.), proveniencję (np. ekslibrisy, notatki własnościowe), zapiski na egzemplarzu (historyczne, językowe lub literackie, np. glosy, drobne teksty polskie itp.), oprawę egzemplarza (materiał, użyte tłoki, złocenia itp.), stan zachowania (ewent. zniszczenia i braki).

4. BIBLIOGRAFIA

zawierać będzie:

a) odsyłacz do poprzednich lub następnych wydań druku, również nie objętych bibliografią (dla druków nie objętych z dodaniem cytatu z *Bibliografii Estreicherów*),

b) spis bibliograficzny prac dotyczących opisanego druku, jeśli zajmowały się nim od strony księgoznawczej.

Powstałe w ramach przyjętego schematu opisy tworzyć będą zasadniczy materiał dla następnych prac zespołu, to znaczy dla opracowań monograficznych. W tej formie gotowe opisy nabiorą istotnej przydatności naukowej przez wprowadzenie w przygotowany materiał specjalnego układu i zaopatrzenie uporządkowanej całości w skorowidze i ilustracje.

Ponieważ opisy mają stworzyć podstawę dla przyszłej monografii dziejów drukarstwa wielkopolskiego w okresie staropolskim, u k ł a d ich powinien stanowić dodatkowy czynnik pomocniczy do opracowań tego zagadnienia. Dlatego w zebranych i opisanym materiale przewiduje się wprowadzenie ugrupowania haseł nie według porządku alfabetycznego

nazwisk autorów czy tytułów książek, jak to jest np. w *Bibliografii Estreicherów*, lecz według proweniencji drukarskiej. Tak ugrupowany materiał otrzyma układ wewnętrzny według chronologii druków danej oficyny. Dopiero w tym układzie (chronologicznym) zastosuje się układ alfabetyczny. W ten sposób zgromadzi się produkcję każdej oficyny z osobna, co ułatwi orientację w jej rozwoju (czy regresie), pozwoli na właściwą ocenę roli i wkładu drukarzy do ogólnego dorobku kulturalnego Wielkopolski, a z nią całej Polski.

Ponadto zamierza się zilustrować opisy fotograficznymi podobiznami druków i ich części składowych, reprezentatywnych szczegółów użytego materiału typograficznego i ilustracyjnego, dobranymi tak, aby mogły dać pojęcie o charakterystycznych cechach drukarstwa wielkopolskiego na przestrzeni od XVI do XVIII wieku. Możliwe będzie także stworzenie szeregu rozmaitych indeksów pomocniczych, które ułatwią zadanie opracowującym w dalszym etapie zagadnienia dawnego drukarstwa wielkopolskiego. Opisy wykonywane będą dla każdej oficyny osobno. przez poszczególnych pracowników zespołu. Podział taki pozwoli na pewną specjalizację tych pracowników w zakresie produkcji drukarskiej jednej względnie kilku oficyn.

Równoległe z przygotowaniem opisów część pracowników zespołu zajmie się poszukiwaniami archiwalnymi, które poprzedzi opracowanie specjalnej instrukcji roboczej dla tego działu prac oraz planu poszukiwań w oparciu o wstępne wywiady w archiwach, podjęte dla zorientowania się w ich zasobach. Przewiduje się, że na pierwszy plan do opracowań monograficznych wysunięte zostaną zagadnienia (głównie dzieje oficyn i ich produkcji), które pozbawione są do dziś jakiegokolwiek opracowania lub też opracowane są jedynie cząstkowo i niedokładnie.

5

Dokumentacja zebrana drogą sporządzenia opisów oraz wyzyskania materiałów archiwalnych i istniejących już opracowań posłuży do opracowań monograficznych, których tematykę i kolejność wykonania ustali komitet redakcyjny przyszej serii wydawniczej *Badania nad dawnym drukarstwem wielkopolskim*. Ukończenie prac przewiduje się za lat 10, jeśli uda się uzyskać odpowiednie fundusze na pokrycie kosztów związanych z pracami. Nie można chyba wątpić, że z chwilą konkretyzacji wydawniczej powyżej pobieżnie nakreślonych prac otrzymamy dzieło, które przyniesie z sobą rzetelne, naukowe opracowanie jednego z centralnych zagadnień naszej wiedzy o dawnej książce i przyczyni się do rozwiązania szeregu ważkich dla kultury narodowej problemów. Badacz historii i kultury społecznej narodu w okresie staropolskim, a z nim bibliograf, historyk drukarstwa i w ogóle książki oraz bibliotekarz dostaną z tym dziełem do

rąk pomoc, bez której w swej przyszłej pracy obyć się nie będą mogli. Badania nad dawnym drukarstwem wielkopolskim znalazły zrozumienie i poparcie czynników kierujących rozwojem naszej nauki, to znaczy Polskiej Akademii Nauk. Po okresie bowiem reorganizacji spowodowanej tragiczną dla wielu księgozbiorów wojną czas podjąć prace, które będą stanowiły twórczy wkład bibliotekarzy w pokojowe budownictwo nowej kultury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.